

XX століття

Ганна Токмань

УДК 821.161.2.091 (092)

“РОЗРИТА” І “ЗАНЕДБАНА” МОГИЛИ: ДІАЛОГ ЄВГЕНА ПЛУЖНИКА З ТАРАСОМ ШЕВЧЕНКОМ

У статті досліджується поезія Є. Плужника в зіставленні з творами Т. Шевченка. Авторка вивчає діалог художніх текстів, знаходить у них спільне і відмінне. Увагу зосереджено на творчому розвитку Шевченкової думки, емоції, образу в поезії Є. Плужника. Відзначено шевченківські духовні цінності й екзистенційні мотиви, виявлено стилістичні особливості віршів обох поетів.

Ключові слова: поезія, діалог, розвиток, духовні цінності, екзистенційні мотиви, думка, емоції, образ, стиль.

Hanna Tokman. The dugged up and the neglected grave: Yevhen Pluzhnyk and Taras Shevchenko in dialogue

The article explores the poetry of Ye. Pluzhnyk in comparison with the works by T. Shevchenko and studies the dialogue of their literary texts, in particular the creative development of Shevchenko's ideas, emotions and images in Ye. Pluzhnyk's poetry. The author focuses on Shevchenko's moral values and existential motifs found in Pluzhnyk's poems, as well as on stylistic affinities in the works of the two Ukrainian poets.

Key words: poetry, dialogue, development, moral values, existential motifs, idea, emotions, image, style.

Євген Плужник – поет, чиє ім'я вписано в історію української літератури як автора високохудожньої лірики, передусім філософської, і в загальну історію України як одну із жертв сталінських репресій. Критики від Ю. Меженка й до наших сучасників, наголошуючи на багатогранності Плужникового таланту, зіставляли його з багатьма митцями слова – вітчизняними й зарубіжними, попередниками, сучасниками й наступниками. Літературознавці пунктирно намічали зв'язок його поезії з “Кобзарем”, проте системних текстуальних зіставлень не зроблено.

Є. Плужник активно писав і друкувався у 1920-ті рр., і вже тоді О. Дорошкевич відчув зв'язок його поезії із Шевченковою. Учений побачив спільні основи поетових пророцтв: “Тільки Плужник міг сказати про себе – “Воскресінням твоїм живу, земле мертва!”, ідучи забутим Шевченковим шляхом: і першому, і другому дозволяє на те щирість, “надривність”, громадський патос їхньої творчості” [3, 311]. М. Рильський у 1926 р. загалом негативно оцінив поему “Канів” і заакцентував значення образу занедбаної могили в ній, завваживши: “Її (поему. – Г.Т.) й читати власне треба лише для того, щоб дійти до незрівнянної сили фінального рядка: “І над Дніпром занедбана могила” [10, 87].

Після заборони імені Є. Плужника в СРСР еміграційна українська критика не дала утворитися історичній лакуні у вивченні його творчості. Ю. Лавріненко у праці “Розстріляне Відродження” (1959 р.) зауважив глибинну спорідненість Плужника зі Сквородою й Шевченком. Науковець відкинув поверхневе розуміння поетового скептицизму, зневіри, втоми й нудьги, притаманне радянській, та й почасти еміграційній критиці. Ці мотиви, на думку автора, не просто частина його долі, не занепадництво, “ані блискучий “сплін”

джентлмена”, аж ніяк не вияв “перекислої” слабкої природи”. Думка, утверджена Ю. Лавріненком, водночас парадоксальна й мудра: “Це в основі той великий “біль”, та (мовляв Плужник) “мука свята” сковородинської і шевченківської “духовної людини”, у яких звільняється, самостверджується людина і нація, торуючи свій власний шлях життя” [7, 276].

Л. Новиченко, який вписав нову, “перебудовчу” сторінку в історію вивчення лірики Є. Плужника, характеризував її як лірику “напруженої, схвильованої, але підкреслено “антисентиментальної” й “антипатетичної” образної думки <...> гранично стислою, психологічно насиченого висловлювання, що вкладається здебільшого в кілька (2, 3, рідко – 4, 5) канонічних строф” [8, 381], і вважав одним з її джерел рефлексійну й “вибухову” лірику Т. Шевченка часів заслання.

Уважний і захоплений багаторічний дослідник життя та творчості Є. Плужника Л. Череватенко віддав Шевченкові першість поміж поетових духовних вождів. Критик побачив у “Кобзарі” не тільки аксіологічні, а й поетикальні витoki Плужникової лірики, аргументуючи своє твердження так: “Будова твору, його ритмічна організація, спроможність викликати в уяві образи, що начебто і не закладені в самому тексті... Це властиво шевченківська здатність – таку створити атмосферу, таке “магнітне поле”, в якому й виникає щ о с ь, немов саме собою поза волею й участю автора” [12, 52].

У монографії “Огром Євгена Плужника-поета” (2009 р.) М. Кодак спостеріг певні перегуки з творчістю Кобзаря, наприклад, збірки “Дні” з “Гайдамаками”. Запропоновано тлумачення розвитку образу Т. Шевченка в поемі “Канів”, що означає “оновлення культури, перехід її з якості “портрета” в думку і слово кожної людини” [5, 166]. Науковець дійшов висновку: “У поемі актуалізується енергійний поклик Шевченка з його гімну “роботящим умам, роботящим рукам” [5, 155], – а також завважив продовження шевченківського космізму в Плужниковій поемі “Галілей”.

Окремі паралелі з “Кобзарем” проводили й інші дослідники, зокрема й авторка цієї статті в монографії “Жар думок Євгена Плужника: Лірика як художньо-філософський феномен” (1999). Спробуймо проаналізувати діалог поезії Є. Плужника із Шевченковою на текстуальній основі, системно витлумачити інтелектуальні, емоційні, ціннісні, поетикальні зв’язки конкретних текстів.

Шевченківська традиція в поезії Є. Плужника має своєрідне продовження. На ім’я класика та на вислови з його творів натрапляємо зрідка, проте за уважного прочитання спостерігаємо засвоєння й оригінальне перетворення Кобзарєвої думки та образу, спільність емоційного забарвлення та аксіологічної основи поетичних текстів. Постать Тараса Шевченка була предметом художнього зображення в поезії Євгена Плужника. Вірш “Шевченко” передає роль Кобзаря в діалозі поета зі світом. Це роль цілителя, миротворця у внутрішніх конфліктах ліричного героя: Шевченко допомагає подолати втому і зневір’я, відчутти в серці мир і “тихий голос радісних надій” [9, 118]. Є. Плужник оригінально інтерпретує відомі й часто пояснювані вислови: “І на оновленій землі врага не буде супостата...” та “І мене в сім’ї великий, в сім’ї вольній, новій...”. Він тлумачить здійснення цих поетичних пророцтв як відродини їхнього автора, його повернення на рідну землю:

Вже близько час – за нього ж день розквітне –
І на його оновленій землі! [9, 118].
Щасливий нарід, що його відродин
Був на землі воістину пророк! [9, 118].

Парадоксальність Плужникової думки в тому, що пророком у його вірші постає не Шевченко (це відповідало б літературній традиції), а народ, який повірив своєму поетові і сприйняв його думку серцем. Вірш “Шевченко”, уперше опублікований у журналі “Нова громада” (1925, №5-6), автор згодом не помістив до своєї першої збірки “Дні” (1926), певно, вважаючи його надто публіцистичним, не вповні відповідним естетичним засадам збірки. У віршах і поемах цієї книжки образ Шевченка має характер символу, значення якого різноманітні й прочитуються в контексті конкретного твору.

У вірші “Я – як і всі...” Кобзар символізує нове художнє слово, у якому на шевченківському рівні буде осмислено трагедію Плужникової доби. Сучасне слово поет вважає поверхневим, “газетним”, не здатним відбити болю існування людини. Потрібні мовчання, а згодом новий Тарас – геній, який виразить правду “кривавих піль”:

Ось і не треба газетних фраз!
– Біль є постійно біль! –
Мовчки зросте десь новий Тарас
Серед кривавих піль! [9, 124].

Є. Плужник “бачить” Шевченка як у майбутньому, так і в сучасному та минулому України. Профетичність пояснюється непроминальністю національного пророка для народу. У вірші “А він молодий-молодий...” образ Кобзаря поряд із образом матері символізує віковічні духовні цінності українців: “...А там десь солома дахів... /...А там десь Шевченко і мати...” [9, 129]. У контексті вірша образ Шевченка стає звинуваченням кривавій братовбивчій добі, свідченням її несумісності з ментальністю українця, оприявненням кордоцентризму української людини, адже Шевченко, як і мати, не тільки залишились у хаті, а й живуть у серці, тому й згадуються приреченому до розстрілу хлопцеві в передсмертну мить.

У віршах збірки “Дні” традиція прочитується у психологічному наповненні текстів. Поетові притаманне шевченківське бачення України, відчуття болю простої людини, розуміння селянської психології, мужність сприймання жахів існування, готовність художньо свідчити про злочини, передовсім убивства.

Поема “Галілей” містить лише одну пряму згадку про Т. Шевченка. У картину радянської дійсності 1920-х років поет уводить образ Шевченкового слова, що посилює саркастичність і контрастність тексту:

Гей, ти, вулице!
Потного м'яса
Безбережна, безкрая ріка!
Й над усім – два словечка з Тараса
І обмитий дощами плакат! [9, 170].

У своєму сучасному автор бачить разючу невідповідність бездуховного існування юрби Шевченковим заповітам, а також корисливе маніпулювання словом із “Кобзаря” – винесення його на плакати, перетворення на спекулятивні гасла. Розуміння духовної віддаленості сучасників від свого пророка, критичне ставлення до лицемірства у використанні його слова – новий крок Є. Плужника в його діалозі з великим попередником порівняно з наївним твердженням у вірші “Шевченко”:

Такий спокійний дивиться він з рами,
О, це за всіх замислене чоло,
Що, наче символ, стало над часами –
Того, що в нас нове перемогло! [9, 118].

Є. Плужник стрімко змінювався, зростав як поет, уже в першій збірці визначив своє мистецьке кредо – щирість, тож будь-яких спекуляцій (тим паче Шевченковим образом!) не допускав.

Поема “Галілей” кореспондує з творами “Кобзаря”, що містять мотив мандрів поета нічним містом (комедія “Сон”, вірші, написані після заслання: “О люди! люди небораки!..”, “Якось-то йдучи уночі...”, “Кума моя і я...”). Пересування ліричного героя містом супроводжують і в Шевченка, і в Плужника його враження від побаченого та важкі філософські роздуми. “Нічні пригоди ріжні / Напрочуд дивовижні” [9, 170], що сталися з Плужниковим героєм, ріднять поему “Галілей” із комедією “Сон”, у якій оповідач захоплено вигукував: “Та й сон же, сон, напрочуд дивний, / Мені приснився...” [13, 266]. У наведених цитатах спостерігаємо рідкісний для Плужника прямий перегук із попередником, адже здебільшого зв’язки з “Кобзарем” алюзійні.

Герої обох творів подорожують, проте не звичайно, а долаючи певні людські межі. Дивовижні мандри відбуваються у просторі й у часі. Шевченків оповідач у сні літає над Україною й Московією, іде Санкт-Петербургом і, ставши невидимим, потрапляє до царського палацу, де у фантастичній картині змаління царя фактично виражає своє бачення майбутнього. Плужників герой іде нічним Києвом, переживає відчуття лету в просторі – разом із Землею, якоїсь миті потрапляє в майбутнє, уявляючи, як “розступиться час”. Інший, ретроспективний складник фантастики також присутній в обох поемах: герой “Сну” чує голоси з минулого, бачить його посланця – пташку; інтелігент Плужника звертається до часу, бачить себе маленькою комашкою на його руці, проголошує осанну убісним синам свого народу.

Простежмо за архітектонікою обох творів. Вони розпочинаються з епіграфів. Біблійний вислів у Шевченка містить думку про дух істини, який залишається непізнаним, бо не видимий для “миру”. Читач очікує, що автор покаже йому цю досі не бачену істину. Плужник цитує Некрасова, у поетичних рядках якого розмежовані переможці-кати і “стан погибающих / За великое дело любви”. Читач налаштовується на художню аргументацію вищості любові та її захисників, пояснення вибору, здійсненого тим, хто йде до приречених загинути за неї. Обидва автори спрямовують думку читача на пошук сутності, цінності, сенсу існування.

Душевна відкритість, сердечна неприкаяність героя-оповідача – спільна риса аналізованих творів. Читач знайомиться з ними, коли вони йдуть нічним містом і самоіронічно заглядають у власне серце. Цей внутрішній простір посідає таке ж важливе місце в художніх світах творів, як і широка картина суспільного життя доби. Нічні мандрівники схожі: вони відокремлюють себе від юрби, передовсім наголошуючи на своїй далекості від тих, хто панує в цьому світі, самотньо вертаються додому, стоїчно приймають своє існування. Це – інтелектуали, думка котрих не знає меж у леті як простором, так і часом. Критичність їхнього розмислу спрямована не тільки назовні, а й на себе.

Обидва герої одягають маску: Шевченків – п’яниці, Плужників – тихенької людини:

Я тихенький, тихенький. Тихіш од трави...
Взагалі я дуже тихенький [9, 166].

Потреба цих масок викликана поетикою творів, їхньою жанровою природою, позаяк у комедії саме п'яним сном пояснено постання широкої сатиричної картини тогочасного суспільства, а у філософсько-сповідальній поемі "Галілей" зовнішня тихість героя дає змогу зосередитися на його внутрішньому світі, зокрема реакціях на життя суспільства та саморефлексіях. Що це саме *persona*, а не *anima* героя, читач усвідомлює з контексту: обидва нічні мандрівники мислять аналітично, відчувають сильно, висловлюються експресивно, що не сумісне з ликами пияка й тишка.

Мандри Шевченкового "гульця" відбуваються переважно в зовнішньому світі – над Україною, над Сибіром, у Санкт-Петербурзі. Простір подорожі Плужникового тихенького інтелігента здебільшого внутрішній: він досліджує своє серце і знаходить у ньому біль, який намагається пояснити, виправдати, стишити. В обох творах виразна пов'язаність зовнішнього і внутрішнього просторів, хоча сутність цього зв'язку – у протистоянні на одній аксіологічній лінії, адже цінності суспільства і оповідача протилежні.

Нічні пригоди ріжні відбуваються переважно з внутрішнім "Я" Плужникового оповідача (він виражає власні думки й почуття, отже, точніше назвати його ліричним героєм). Спочатку подорожній у подертих черевиках іронічно веде бесіду з тими, хто сидить у теплих кав'ярнях ("чії щелепи мов обценьки"), потім прислухається до вовчого голосу в собі, усвідомлює марність сповідання-вितтя "в мертві вуха нудних киян" і звертається не до них, а до часу зі словами болю й віри. Раптовою пригодою стає спостережений "в проваллях камінних / Чудернацький дикий танець". Перед нічним подорожнім – мерці, серед яких і він сам. Пустинна нічна вулиця раптом оживає і постає як "Потного м'яса / Безбережна, безкрая ріка":

Пруть до церкви, на смерть, в ресторани...
Жруть, торгують собою, плюють
В непроміті, неславлені рани, –
Живуть! [9, 170].

Саркастичне зображення знеособленої байдужої до духовних цінностей юрби городян подібне до Шевченкової картини ранкового Петербурга та його образу *люде*, гнівні слова на адресу яких ("... Люде, люде! / За шмат гнилої ковбаси / У вас хоч матір попроси, / То оддасте" [14, 97]) І.Світличний у статті "Духовна драма Шевченка" витлумачив так: "Шевченко адресує їх не окремим виродкам і навіть не якійсь більш або менш численній суспільній групі – а всьому тому загалові, який він охоплює соціологічно нечітким, але художньо містким словом "люде", – тій масі народу, в яку він раніше так палко вірив, на яку так довірливо і щиро покладався і в якій – у період "Трьох літ" – розчарувався так боляче і жорстоко" [11, 116]. Завважимо в тексті Є. Плужника форму односкладного неозначено-особового речення; підмет, що пропущено, за підтекстовою семантикою близький до *люде*.

Пригода з ніччю, яка спокійно й мудро схилила чоло до подорожнього, описана найекспресивніше. Вона кореспондує не тільки з поемою "Сон", а й з пізньою лірикою Шевченка, зокрема віршем "О люди! люди небораки!..". У Шевченка герой самотою, кашляючи, іде вночі Петербургом, коли "і ожеледь, і мряка, / І сніг, і холод". Раптом його вражає картина:

... Неначе ті ягнята,
Ідуть задріпані дівчата,
А дід (сердешний інвалід)

За ними гнеться, шкандибає,
Мов у кошару заганяє
Чужу худобу [14, 363].

Плужникового героя також вражає приниження безправних членів суспільства: безногий, безрукий, сліпий марно просять уваги й милосердя від перехожих. В обох авторів обурення бездуховністю людей викликає прагнення кари, яка прикликається зверненням до вищих сил. Шевченків ліричний герой чекає помсти від сонця (“...Сонце стане / І оскверненну землю спалить” [13, 268]), Плужників – від ночі (“...Щоб змішались до купи гами, / Щоб догори ногами / Все!” [9, 175]). Подивування відсутністю кари за людське зло прочитуємо як у комедії “Сон” (“Чи бог бачить із-за хмари / Наші сльози, горе?” [13, 191]), так і в поемі “Галілей” (“Чого не ричиш над нами / Громами” [9, 175]). Так поети виражають співчуття до знедолених та обурення несправедливістю.

У художньому нічному просторі поеми “Галілей” чимало див, одні описуються детально, другі – стисло, одним образом-імпресією, наприклад: “Місто спить. / І стоїть / На сторожі / Біля нього / Засмучена мить...” [9, 177]. Найширше зображено дивовижну подорож у часі. Якщо герой Шевченкової комедії чує голоси з минулого, бачить прилетілі звідти душі, то Плужників самотник (разом із іншими своїми сучасниками) приходять до людей майбутнього, на суд над своїм поколінням. У “Сні” поштовхом до повернення в минуле стали враження від пам’ятників Петру I і Катерині II, оповідачем керує прагнення прочитати історію України. У поемі “Галілей” герой розмовляє зі своїм болем і прагне *згасити* його, що можливе лише “коло радісних брам” будучини.

Плужників мандрівник, як і Шевченків, нашішкувато виправдовується перед читачем за розказані дивовижі, профануючи власну особистість: “Це вже звичка в мене така – / Поговорити!”, “І признатись – інтелігент...”, “Та й до того ще на момент / Завернулась мені голова” [9, 181]. Складній філософській та історіософській сутності поетичних роздумів суперечить удавано простакуватий образ героя, який передає ці міркування читачеві. Є. Плужник засвоїв досвід шевченківської інтонації, про яку М. Коцюбинська писала: “Простацька інтонація оповідача з Шевченкового “Сну” допомагає здійснити художнє відсторонення, надати зображуваному гострої сатиричної оцінки, тверезої оцінки “знизу”. Це інтонаційна партія “невченого ока”, яка має таке важливе значення для естетики і стилістики Шевченка” [6, 178]. Є. Плужник створює інтонаційну партію дивакуватого інтелігента, представника прошарку так само маргінального в радянську добу, як і невчена публіка в царську.

Автори звертають увагу читача на побутування своїх героїв. Шевченко дає стислий опис повсякдення в монологі оповідача на початку комедії, Плужник описує дні героя значно детальніше, неодноразово вплітаючи їх у лірично-філософську сповідь. Обидва поети за іронією ховають невлаштованість, самотність героїв, відсутність затишку й домашнього тепла. Інтонація й лексика акцентують простоту й неможливість життєвих умов здатних на дива оповідачів. У Шевченка:

А в мене діти не кричать
І жінка не лає,
Тихо, як у Раї,
Усюди божа благодать –
І в серці, і в хаті [13, 266].

У Плужника:

Та й нічого мені не треба!
Маю примус, ковдру й кімнату...
Навіть латку осіннього неба,
Димарями прип’яту! [9, 182].

З контексту творів читачеві зрозуміла гірка іронія цих розповідей про тихе і спокійне життя нічних мандрівників – як у *хатині* (“Сон”), так і в кімнаті *на поверсі шостому* (“Галілей”).

Обидва твори завершуються змалюванням ранку. Показано пробудження міста, перший рух міського люду. Шевченко описує різні соціальні групи городян, які поспішають на фізичний труд, на муштру, писати до сенату або з нічної праці (повії), висловлюючи своє ставлення до них. Плужник дає картину базару, що прокидається, створюючи символічний образ своєї доби – продажної, роздертої соціальною нерівністю, бездуховної, жорстокої.

Останні ранкові дива і в комедії, і в поемі найвагоміші для розуміння ідеї. Сон летючого мандрівника завершується казковими метаморфозами царя до і після зникнення його опори – придворних, челяді, москалів. Фантастика передає впевненість автора в перемозі над самодержавством, “дутьість” його величі й усемогутності – Т. Шевченко сміливо заперечує міф про богоданість і непохитність царської влади. Те, що псевдовисокий міф нищиться сміхом, та ще й завдяки сновидінню підпилого дивака, посилює оцінку імператора-самодержця як тимчасового та слабкого. Актуалізується й назва твору, адже у сні людина часто бачить саме те, чого їй бракує в реальності, чого вона прагне.

Поема “Галілей” завершується також дивною картиною: київський тихенький інтелігент бачить давно померлого вченого, *непрístupного для зору людей*, – Галілея:

А вгорі, в далині, наді мною –
Непрístupний для зору людей,
Оповитий віків тишиною –
Г а л і л е й [9, 185].

Перелічивши всіх персонажів своєї поеми (“Герої! / Каліки! / Службовці! / Торговці! / Поетики!”), автор наголошує на неможливості зупинити хід історії, на радикальності змін. Твір завершується цитацією: герой повторює легендарні слова переслідуваного інквізицією Галілея: “...Все-таки / о б е р т а є т ь с я!” [9, 186]. Звернімо увагу на те, що Галілей промовив ці легендарні слова стиха, після публічного, голосного відречення від наукового відкриття. Тому тихість Плужникового героя знаходить іще одне пояснення – збереження своєї правди всупереч зовнішній покорі натовпу.

Космізм притаманний обом творам, що зіставляються: у Шевченка він переважно містичний, у Плужника – планетарний. Уже на початку комедії Т. Шевченка, ще до оповідки про сон, постає широка панорама життя людей на землі, дана ніби з височини (“Той мурує, той руйнує...”). Поет прозирає не тільки у *мир*, а й на той світ, де раю “немає! немає!”, а також утверджує істину поза змінами в часі та просторі: “Усі на сім світі – / І царята, і старчата – / Адамові діти” [13, 189]. У сновидінні герой комедії летить, ніби птах, і з небес оглядає Україну, Сибір, міста Московщини. Він уявляє своє посмертне існування у височині, звідки літатиме до України “з хмари на розмову”. Як і Плужників дивак, він шукає вгорі відради від земного зла:

... А я полечу
Високо, високо за синії хмари;
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть [13, 268].

Рух угору, у космос, до Абсолюту притаманний комедії: дума має летіти до Бога, забравши із собою “своє товариство – всі лиха, всі зла”. Існує у творі й протилежний рух: з небес на землю “біла пташка Хмарою спустилась” – це душа загublених Петром I українців прилетіла з прокляттями до пам’ятника катові.

Художній простір поеми “Галілей” виходить за межі планети та її атмосфери. Поет ніби переймає у вченого, ім’ям якого названо твір, здатність дивитися на Землю збоку. Упродовж твору він кілька разів перериває оповідь про земні справи і, наче подолавши тяжіння, звертає свій погляд на Землю; ліричний герой бачить її здалеку, цілісно (не так, як оповідач у Шевченка – через окремі картини). “По безмежних просторах знайома путь / Не втомила землю і досі!”, “Орбітою лине земля...”, “І пливу я у безвість з Землею / По орбіті, що пише вона!”. Поет спостерігає, як “в златосяйнім, блискучім убранні / Плинуть інші далекі світи...”. І, врешті, найголовніші для себе слова він промовляє, побачивши-відчувши присутність десь угорі, у Космосі, понад часом, Галілея. Плужник ніби продовжує лет Шевченковою образної думки, вивівши її на новий рівень простору.

Поема “Галілей”, яку автор читав на зустрічах із читачами, мала в них великий успіх. Значно пізніше цю поему з таким же захватом читали в колі українських шістдесятників. І. Світличний написав під її впливом власний оригінальний твір “Архімед”, зазначивши в підзаголовку: “За Плужниковим “Галілеєм”. Автор ніби реалізував рядок із Шевченкового вірша “І Архімед, і Галілей...”, він продовжив шанування видатних учених, гуманітарне переосмислення відкритих ними законів фізики, утвердив шевченківську ідею неминучості історичних змін.

Отже, у поемі “Галілей” спостережено вплив творчості Шевченка на рівнях духовних цінностей, архітектоніки, ключових образів, ідеї, стилю. Поетів діалог з видатним попередником творчий, активний: Плужник не повторює “Кобзар” на жодному з рівнів, завжди пропонуючи власну думку, емоцію, художнє застосування поетикального засобу. У стилі збережено суб’єктивність та імпульсивність, проте імпульсивність набуває модерністичного естетського характеру гри, стильової волі, вона підкреслюється пуантами, вигуками, еліпсисами тощо. Відбувається розвиток класичної традиції і спілкування через час і простір поетів, що мають чимало спільного в життєвих долях і світоглядних та естетичних позиціях.

Виразно відлунює Шевченкове слово в поемі “Канів”, що природно з огляду на її назву. Протиставляючи місто селу, розповідаючи про нездоланність могутнього і грізного часу, який *безмежні мільйони селян* “гнав од дідизни у міські полони”, поет знаходить лише одне, чого не змогла змінити руйнівна для українського національного духу доба:

Селянський краю мій, навік убогий!
Вже я не той, як за дитячих літ...
Але й в тобі хіба що Заповіт
Час відмінити ще не має змоги! [9, 191].

Переважна частина тексту “Канева” – це картини соціальної утопії, яка, без сумніву, викликана гуманною мрією поета про звільнення народу від віковичного тягара рабської виснажливої праці. Плужникова утопія викликає алюзії Шевченкових віршів “Сон” (“На панщині пшеницю жала...”), “Садок вишневий біля хати...”, але передовсім – “І день іде, і ніч іде...”, адже йдеться про правду й науку, котрі опанують українське суспільне життя.

І день іде, і ніч іде.
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки! [14, 365].

Є. Плужник узяв за основу думку з Шевченкового вірша й акцентував той складник, який у художньому світі “Кобзаря” був незреалізований, – науку, що призвело до певної публіцистичності твору (“І по хатах заступить лій і гас / Електрика; й зашарудить газета” [9, 203]). Ідея ж правди набуває екзистенційного смислу: “І відродиться в мільонах мас, / А не лише зорітимо з портрета, / Змагань безсмертних символ і прикмета, / Апостол правди, селянин Тарас!” [9, 203].

Твір містить ніби два рівні змісту: політично “правильний”, котрим автор щиро намагається перейнятися, та історіософський, співзвучний Шевченкові. Плужників *смутноокий мрійник*, як і Шевченків протестант, переймається розв’язанням віковичного українського питання: “І, обхопивши голову руками, / Гублю хвилинам божевільний лік” [9, 201], – його по-шевченківському болить журба рідних сіл: “Такі ті села для журби просторі, / Голодні, темні, стомлені і хворі, / Як десять років тому, як торік!” [9, 201]. Зазначимо, що в той час не бачити змін на краще, згадувати про голодування людей за радянської влади було небезпечно для автора. Автор ніби бореться із самим собою, ця внутрішня боротьба викликана бажанням “Відчути шок в цупкому полотні”, тобто побачити паростки правдивого й наукового майбутнього в радянській суспільній дійсності. Це йому погано вдається, бо вимагає ілюзій, до яких високоінтелектуальний і критичний поет аж ніяк не був схильний.

Образ Канева відіграє у творі особливу роль, тому топонім винесено в назву твору. Канів як художній топос з’являється в тексті поеми після утопічних картин майбутнього: “І на горі всіма забутий Канів / Благословляє в далечінь дітей!” [9, 206]. Названо місце, де перебуває великий дух України, сказано, що він живий і водночас *всіма забутий*. Просторове уточнення *на горі* стає не так географічним, як духовним, таким, що містить біблійний сенс вищого благословення селянської смутної нації. Канів у поемі Є. Плужника – це символічний образ, що кореспондує із Шевченковим образом церкви-домовини:

Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,

Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..
[13, 328].

Є. Плужник послідовно використовує парадоксальний поетикальний прийом – спрямування на автора його ж образної думки: у поемі “Канів” паралеллю до *церкви-домовини* стала могила Шевченка як сховок невмирущого українського духу. Остання строфа Плужникової поеми містить образ матері, визначальний у Шевченковій поезії, зокрема пророчій. У Є. Плужника мати, що схилилась над колискою, на відміну від Кобзарєвого образу, не снить щасливим майбутнім сина, а через пісню передає новому поколінню сутність існування української людини минулого та загалом існування України:

... Візьме не раз таких пісень співати,
Що, літ дійшовши, зрозуміє син
І дні мої, і біль моїх хвилин –

Усе, що ним колись земля боліла,
І всю тебе, моя Україно мила,
Найнепомітніша з усіх країн... [9, 213].

Вражаюча характеристика батьківщини (“Найнепомітніша з усіх країн”) містить конкретно історичне значення (колоніальне становище України) та історіософський: через ментальність українці рідко вдаються до рішучих громадських дій, смертної боротьби за свої права, тому мало впливають на хід світової історії.

Останній рядок поеми повертає нас до її назви, створюючи образне поетичне обрамлення. Завершальне висловлювання вносить новий сенс у розуміння ключового образу поеми:

Мільйони сіл серед німих долин...
Десяток міст... Земля на хліб збідніла...
Десять на горбку позаколишній млин...
І над Дніпром занедбана могила! [9, 213].

Контекстний пейзаж і епітет *занедбана* допомагають розкодувати нову грань образу Канева. Перед читачем постає художній простір з виразними рисами України 1920-х. Серед реалістичних штрихів бідності, безправ'я й відсталості виокремлюється образ занедбаної могили над Дніпром, який природно вписується в безрадісний пейзаж і водночас надає йому нового аксіологічного значення. Ціннісний смисл прочитується як за принципом герменевтичного кола, так і завдяки алюзії Шевченкової “Розритої могили”. У Шевченка твір завершується також образом могили:

Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? – Ех, якби-то,
Якби-то найшли те, що там схоронили, –
Не плакали б діти, мати не журилась [13, 253].

Т. Шевченко відкрито показує горе України, називає його винуватців – Б. Хмельницького з його історичною помилкою, москалів, які розривають могили, перевертнів, що допомагають загарбникам *матір катувати*. Є. Плужник створює образ не *розритої*, а *занедбаної могили*. Ціннісний сенс образу той самий, що й у “Кобзарі”: могила – сховок національного духу, високого, гуманного, вільного. Занедбаність цього духу – причина гіркогo сучасного, змальованого поетом на тлі утопії. Що означає занедбаність? Неважливість духу в днях (повсякденних турботах) українців, зумисне його ігнорування байдужими або ворожими до України людьми. Певно, поета найбільше хвилювало нерозуміння ролі духовних цінностей її ж дітьми. Духовна короткозорість тих, хто не є ні зайдюю, ні перевертнем, – одна з причин (може, головна й досі) непомітності України у світі, згорьованості її народу.

Отже, у поемі “Канів” Є. Плужник створює образи Шевченка, Заповіту, Канева; розвиває профетичну шевченківську ідею приходу в Україну правди й науки; оригінально переосмислює-перетворює образ *розритої могили*. Плужникові поеми містять виразні перегуки з “Кобзарем” – філософські, ейдетичні,

поетикальні, стильові. Ці перегуки мало оприявлені в текстах – тим і цікаві, оригінальні, провокативні.

Плужникові вірші також дали підстави для зіставлення їх із Шевченковою лірикою. Унаслідок цього спостерігається співзвучність таких мотивів, як самотність, нудьга, скепсис, очікування зустрічі зі смертю. Шевченко після заслання (переживаючи неможливість свого повного звільнення, неволю України, ностальгію, хворобу) і Плужник періоду написання “Ранньої осені” й особливо “Рівноваги” (з передчуттям цілком можливого, а згодом і неминучого ув’язнення, загостреннями хвороби, відчуженням від псевдобадьорого соціуму) мають чимало подібного в ліричному вираженні екзистенційного стану людини. Шевченкові вірші “Минули літа молодії...”, “Хоча лежачого й не б’ють...”, “І тут, і всюди – скрізь погано...”, “Якось-то, йдучи уночі...”, “О люди! люди небораки!..”, “Якби з ким сісти хліба з’їсти...”, “І день іде, і ніч іде...”, “Чи не покинуть нам, небога...”, “А поки те, та се, та оне...” мають подібне до низки поезій Плужника емоційне тло й художній розмисел.

Є. Плужникові притаманна еволюція без відмови від себе колишнього, без перегляду переконань і прагнень. Розвиток його “поетського” (за виразом Т. Осьмачки) “Я” певною мірою подібний до Шевченкового, про який І. Дзюба пише: “Це був складний процес поглиблення, збагачення, перетворення попередніх понять та їхнього активного входження в наступні...” [2, 515]; науковець зауважив подібність між ранньою і пізньою лірикою Т. Шевченка, назвав провідні мотиви його передсмертних віршів.

Є. Плужник, на відміну від Т. Шевченка, не був героєм опору. 1934 року у пресі з’явилися його вірші, у котрих він намагався висловити свою згоду з більшовицькою політикою (у сферах військовій, художній, історичній). Це вірші художньо слабкі, виразно надумані, схематичні. Л. Череватенко пояснив їх появу переконаністю в безрезультатності опору [12, 83]. Згадаємо також про його палке й вірне кохання, що означало страх та відповідальність за долю дружини. Плужник і Шевченко були різними в силі, послідовності, широті зображення та осмислення суспільних проблем, за винятком збірки “Дні”, що має шевченківський рівень діалогу із соціумом. Надалі спільне спостерігаємо переважно в екзистенційних станах ліричних героїв віршів двох поетів.

Відсутність життєвої перспективи, передчуття смерті втілено в образи зими – холоду, морозу, снігу: “Минули літа молодії, / Холодним вітром од надії / Уже повіяло. Зима!” [14, 359]. Шевченків самітник у холодній хаті знає, що “надія / Одурить дурня, осміє... / Морозом очі окує, / А думи гордії розвіє, / Як ту сніжину по степу!” [14, 359]. У віршах “Цілий день якийсь непевний настрій...”, “Тепер на півночі горять сніги...” Плужник також виражає відчуття порожнечі, що відкривається внутрішньому зору ліричного героя, у зимних образах – *морозом знівечених айстр, холоду у жилах, засніженої півночі, остилого серця, снігової пустині*.

Самотність притаманна ліричному “Я” поезії і Шевченка, і Плужника. Виражена в названих віршах із “Кобзаря” особиста самотність, полишеність батьківщиною, відсутність родини, розуміння людей більше єднає поезію Т. Шевченка з лірикою Т. Осьмачки, ніж Є. Плужника. А от напружені усамітнені роздуми про життя і смерть, людину і світ (навколо неї та в ній самій) у Т. Шевченка і Є. Плужника мають душевну спорідненість. Зіставимо звернення поетів до душі. У Шевченка:

І тут, і всюди – скрізь погано.
Душа убога встала рано,
Напряла мало та й лягла
Одпочивать собі, небога [14, 362].

Далі автор передає розмову волі з душею, воля завдає болю маленькій душі, пророкує тьму й неправду попереду. Ліричний герой заспокоює душу, адже воля її одурила – буде сонце, “і буде правда на землі”.

Є. Плужник також створив образ душі, яка живе своїм життям і здатна до діалогу з “Я” ліричного героя. У вірші “Душе моя!.. Ти знов стоїш на грані...” [9, 309] автор, подібно до Шевченка, зображує її маленькою, розгубленою, заблуканою у складнощах життя. І в “Кобзарі”, і в “Рівноазі” душа змальована в хатньому інтер’єрі та деталях повсякдення, що інтимізує художній світ твору, де вона головний персонаж.

Спостережено певну подібність поетів у іронічному та скептичному ставленні до свого художнього слова. Останній вірш Шевченка, написаний ним 14-15 лютого (за старим стилем) 1861 р. в Санкт-Петербурзі, на нашу думку, один із найближчих до поезії Є. Плужника. Ю. Барабаш побачив у цьому творі передовсім внутрішню боротьбу поета: “За кілька днів до смерті в останньому своєму вірші, вражальному поетичному документі боротьби поміж жагою життя і почуттям близького кінця, поміж безсмертною душею і тлінною плоттю, він говорить про *потойбічну* “хату”, яка чигає на нього” [1, 418]. Звернімо увагу на самоіронію як один з виявів художньої вражальності твору.

У Т. Шевченка насмішкуватість щодо власного віршування – це насамперед вияв мужності людини, котра знає про близьке завершення для себе не тільки творчості, а всього на цім світі:

Чи не покинуть нам, небого, Моя сусідонько убога, Вірші нікчемні віршувать, Та заходиться риштувать	Вози в далекую дорогу, На той світ, друже мій, до Бога, Почимчикуєм спочивать [14, 372].
--	---

Поет вдається до “чорного” гумору, з посмішкою сприймаючи трагічне. Він звертається до долі, це вона прожила поряд з ним усе життя, поділяючи його біди, то й далі не залишить, а разом з ним вирушить на той світ. Вірші вони писали вдвох: у цьому зізнанні – образне свідчення нерозривності поетичної творчості з долею. Передчуття смерті породжує передусім думку про кінець віршування як відпочинок, отже, саме поезія становила сутність земних трудів ліричного героя.

Є. Плужник також парадоксально пов’язує самокритичне і скептичне ставлення до віршування з визнанням його сутністю своєї долі. У його поезії *недоцільність віршів, чудний вогонь* натхнення, *цвіла полова слів* не заперечують *жару думок*, розлитого у віршах, та внутрішньої потреби *творити*. Поети іронічно характеризують процес творення: Шевченко – “Вірші нікчемні віршувать”, Плужник – “Яка нудьга мережити рядки”. Проте в цьому приниженні поезії та самоприниженні вгадується *persona*: обидва віршувальники настільки зріднилися з поезією, що можуть дозволити собі товарисько-грайливі інтонації, які маскують відданість митця творчості та внутрішній біль від усвідомлення її скорого обривання.

Вони обоє насмішкувато ставляться до лікування. Шевченкова іронія щодо віршування посилюється в контексті візиту до Ескулапа:

... Поки б химерив мудрий дід, Творили б, лежа, епопею, Парили б скрізь понад землю, Та все б гексаметри плели,	Та на горище б однесли Мишам на снідання. А потім Співали б прозу, та по нотах, А не як-небудь... [14, 373].
--	---

Глузує над високим штилем, гіпотетично використаним у власному мовленні, і Є. Плужник (вірш “Ваш, такий наївний погляд...” [9, 333]). Проте в зображенні перебування в лікарні автор “Рівноваги” бере на кпин не *мережання рядків*, а свій оптимізм:

Ну що ж! Гарзд! Лежи, ковтай мікстуру
Та грій термометра швидко і бистру ртуть...
Та тіш себе (з нудьги, з жаху чи здуру),
Що все відміниться, хай тільки бік натруть! [9, 332].

У Шевченка похід до *Ескулапа на ралець* також містить подібну насмішку, утілену в іронічне запитання про успішність діяльності лікаря: “Чи не одурить він Харона / І Парку-пряху?..” [14, 373]. Сумнів у щасливому (та й будь-якому) своєму майбутньому на землі переходить у внутрішнє прийняття кінця. Т. Шевченко продовжує печально-насмішкувате використання античної міфології, спонукаючи долю: “Ходімо лучче до Харона”. Є. Плужник застосовує алегорію подібно, форма його іносказання – картярська гра в казино. Вірш “– Вашу карту бито!..” [9, 337] передостанній в останній збірці поета “Рівновага”.

Іронічний відсторонений погляд на себе не лише перед, а й за останньою межею притаманний цим митцям. Ліричний герой Т. Шевченка “через Лету бездонную / Та каламутную” хоче перенести “славу святую – / Молодую безвічну”. Проте тут же сміється зі своїх сподівань: “Або цур їй, друже, – / І без неї обійдуся” [14, 373]. Плужник іронізував над сподіванням на будь-яке вивищення:

Але ж ти усіх рівняєш, плито,
Написом різбарського пера:
Народився був N. N. тоді-то
І тоді-то вмер... et caetera... [9, 255].

Що, попри насмішку над смертю, залишається заповітним бажанням ліричних героїв Шевченка і Плужника? У Шевченка від “Заповіту” до останнього вірша прочитується особиста мрія посмертної присутності в Україні. У “Заповіті” на Дніпровій кручі житиме його душа, у вірші “Чи не покинуть нам, небого...” та сама думка дається дзеркально: поет, перепливши Стікс, створить на його березі український простір:

...Неначе над Дніпром широким,
В гаю – предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насаджу [13, 552].

Кожний із авторів бачив у своєму посмертному просторі те, чого йому бракувало в житті. Шевченкова згадка про Славу свідчить, що його поезія була заблокована, не знаходила виходу на широкий читацький загал. Є. Плужник, зазнавши несправедливих ударів компартійної критики, бачить нащадків, які його почують і зрозуміють, які повірять його слову:

... Нащадки безсторонні
Простять мені і помилки, й вагання,
І пізній сум, і радість передчасну, –
Ім промовлятиме моя спокійна щирість [9, 313].

Мужність та посмішка у прийнятті смертної долі, безстрашний погляд у вічі відчаю, особистісні спокійні візії того, що буде за смертним порогом, притаманні творчості цих поетів.

Ю. Івакін зауважив таку особливість художнього розмислу Т. Шевченка, як “органічна єдність емоціонального й раціонального” [4, 226]. Стверджуючи, що Шевченкова образна думка – завжди *думка-переживання*, науковець наголошує на особливій художній ролі думки в “Кобзарі”: вона стала “головним “героєм” окремого поетичного твору” [4, 227]. Екзистенціальній за сутністю поезії Є. Плужника також властива думка-переживання, проте головним героєм його творів стає не вона, а екзистенційний стан ліричного героя, до якого він звертається як до співрозмовника й котрий він намагається осмислити. Це *біль* (“Галілей”), *спочинок жаданий* (“Де забарився ти, вечоре милий?..”), золоті мрії (“Мрії від серця відтяв...”), *остання безнадія* (“Що не збулось...”), стан творчого натхнення (“Що менше слів, то висловитись легше...”), *відчай* (“Знесилений, німий, бездушний майже...”). Якщо у Т. Шевченка спостерігаємо романтичне одухотворення думки (“Думи мої, думи мої, / Лихо мені з вами...” [13, 124]), то в Є. Плужника – самоіронію: “Впорядкуй думки, впорядкуй!” [9, 305].

Пряме використання висловлювань із “Кобзаря” ніколи не становить у Плужника завершеної цитати – лише фрагмент, вислів, навмисне продовжений своїм поетичним словом, яке за змістом є певним запереченням Шевченкового. Є. Плужник ніби відштовхується від думки попередника, переосмислюючи створений ним образ. У цьому запозиченні-запереченні вбачається, по-перше, захоплення “Кобзарем”, по-друге, прагнення сказати своє, не казане ніким (що й було творчим кредо поета). Саме в такому зрізі ми сприймаємо його вірш “Минають дні...”, який першим рядком виразно перегукується з поезією Т. Шевченка періоду “трьох літ” “Минають дні, минають ночі...”, що, зважаючи на Плужникову ерудицію та прискіпливу увагу до кожного свого слова, не може бути випадковістю. Це схоже на постмодерністську гру зі словом, яке належало Іншому. “Минають дні, минають ночі, / Минає літо”, – пише Т. Шевченко. Є. Плужник зберігає у своєму віршеві улюблене ключове слово *дні* і грається наголосом, замінивши *літо* на *літа*: “Минають дні... Минають літа...”. Що це саме гра, автор сам підказує читачеві: “Ах, мудрість цитатна – мудрість гірка!” [9, 306]. Він веде діалог не лише з Кобзарем, а й з Гераклітом: “І сум не такий, і радість не та... /... Гай-гай, Геракліте!” [9, 306]. Чим гірка поетові Шевченкова й Гераклітова мудрість? Вона нагадує про згасання, привертає увагу до смертельного руху в собі. Психологічний стан духовного згасання виразив Шевченко:

... І не знаю
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь... [13, 367].

Поет знаходить вихід у прикликанні будь-якої долі – як не доброї, то бодай злої, не припускаючи для себе існування *гнилої колоди*. (До речі, Т. Шевченко пізніше, 1859 р., повернувся до цього вірша й пожалкував, що “колись дурною головою” накликав на себе злу долю [14, 307]). Є. Плужник ставить інший наголос у думці стародавнього філософа про плинність усього і вся: він потверджує-спростовує її, пішовши улюбленим шляхом парадоксу. Продовжуючи інтертекстуальну гру, він поєднує образи, створені Гераклітом і Шевченком (плину річки-часу й минання днів): “Але ж пливуть, минають літа...” – і, попри насмішку з цитування, утверджує незмінну цінність книги у власному внутрішньому світі: “І тільки незмінна книга!”. Тонка, вишукана, естетично-філософська інтертекстуальність, зокрема шевченківська, притаманна поезії Є. Плужника.

Зіставлення поезії Є. Плужника з “Кобзарем” потверджує думку, висловлену М. Коцюбинською: “У багатьох явищах сучасної поезії, які, здавалося б, у плані зовнішньому мають мало спільного з Шевченком, виникає внутрішня спорідненість з його образним мисленням. Від Шевченкової “веселочки”, що в Дніпра воду позичає, легко перекидається місток до тичинівської “хмарки”, яка “спустила на луги мережані подолки”, від Шевченкової експресії прозаїзму – до поетичного натуралізму раннього Бажана” [6, 259]. Така внутрішня спорідненість з “Кобзарем” (за групою параметрів) спостережена щодо Плужникової поезії.

Поємі “Галілей” і низці віршів Є. Плужника (особливо збірки “Дні”) притаманна шевченківська експресія прозаїзму. Наприклад, у поемі “Галілей”: “Ах, ноче! / Вибач, що так охоче / Я розв’язав свого язика!” [9, 181]; у “розстрільному циклі”: “Придивляйся, дітлоха, з-за тину, – / Гра бездоганна!” [9, 130]. М. Коцюбинська називає три функції прозаїзмів у поезії Т. Шевченка: “Це або звичайна розмовність типу “не вбгаю в віршу цього слова” чи “я не нездужаю, нівроку”, або лірична фіксація буденних вражень у їхніх реальних вимірах, а то й пристрасне піднесення щоденного, побутового, “непоетичного” як поетичного, низького як високого” [6, 223]. Плужникові притаманні два з названих науковцем способи використання прозаїзмів, натомість третій, романтичний (піднесення низького як високого) змінюється на інакший, екзистенціальний – фіксацію рис актуальності як складника людської екзистенції, що образно виражається у перебігу днів як “музею дрібниць”. У геніального Шевченка спостережено споріднене й цьому художнє явище, яке М. Коцюбинська відзначила як “правду цюхвилинного враження” [6, 216]; зауважимо, що це риса імпресіоністичної поетики, майстром якої став Є. Плужник.

Плужників вислів “І мій Кобзар, і мій Сковорода” оприявнює екзистенційне прийняття цих постатей, індивідуальний діалог з ними. Поет творчо поставився до “Кобзаря”, він продовжив шевченківську традицію – саме продовжив: зберіг духовні цінності, оригінально сприйняв образи й мотиви, запропонував нове їх семантичне наповнення та стилістичне забарвлення.

Образи “розритої” (Т. Шевченко) і “занедбаної” (Є. Плужник) могил, на жаль, зберігають свою актуальність. Хто розрив могилу? Загарбники і зрадники. А хто занедбав? Свої, ті, хто мав дбати, – рідні, друзі, нащадки. Може, тому й досі Україна – “найнепомітніша з усіх країн”?

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабашич Ю.* Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. – К.: ВД “Києво-Могилянська академія, 2007. – 741 с.
2. *Дзюба І.* Шевченко ввіки насущний // *Дзюба І.* З криниці літ: У 3 т. – Т. 2. – К.: Обереги; Гелікон, 2001. – С. 510-519.
3. *Дорошкевич О.* Підручник історії української літератури. – К.: Книгоспілка, 1929 (4). – Фотопередрук з післясловом О. Горбача. – Мюнхен, 1991. – 351 с.
4. *Івакін Ю.* Нотатки шевченкознавця: Літ.-крит. нариси. – К.: Рад. письменник, 1986. – 311 с.
5. *Кодак М.* Огром Євгена Плужника-поета. – Луцьк: Твердиня, 2009. – 192 с.
6. *Коцюбинська М.* Етюди про поетику Шевченка. – К.: Рад. письменник, 1990. – 272 с.
7. *Лавріненко Ю.* Євген Плужник // *Лавріненко Ю.* Розстріляне Відродження: Антологія 1917-1933. Поезія-проза-драма-есеї. – Мюнхен, 1959. – С. 273-277.
8. *Новиченко Л.* Євген Плужник // *Історія української літератури ХХ століття:* Кн. 1 (1910-1930-ті роки). – К.: Либідь, 1993. – С. 379-394.
9. *Плужник Є.* Поезії – К.: Рад. письменник, 1988. – 415 с.
10. *Рильський М.* Про двох поетів (Плужник та Драй-Хмара) // *Життя й Революція.* – 1926. – №8. – С. 84-89.
11. *Світличний І.* Духовна драма Шевченка // *Світличний І., Світлична Н.* З живучого племені Дон Кіхотів. – К.: Грамота, 2008. – С. 95-118.
12. *Чевратенко Л.* Все, чим душа боліла // *Плужник Є.* Поезії. – К.: Рад. письменник, 1988. – С. 5-100.
13. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 1. – 784 с.
14. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 2. – 784 с.

Отримано 4 січня 2013 р.

м. Переяслав-Хмельницький

